

16. Муратова Н. Г. Система судебного контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Екатеринбург, 2004. – // <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/avtooref/muratova.htm>.
17. Олійник А. Р. Рівень довіри до суду в Україні // Міжнародна юридична науково-практична Інтернет-конференція "Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності" (5 березня 2013 року). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?catid=65:6-0313&id=481:050313-04&Itemid=80&lang=ru&option=com_content&view=article.
18. Рівень довіри до українських судів наближається до абсолютного мінімуму // Кореспондент, 12 жовтня 2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1405614-korrespondent-riven-doviri-do-ukrayinskih-sudiv-nablizhaetsya-do-absolyutnogo-minimumu>.
19. Розовский Б. Г. Народный следователь и народный суд: из прошлого в будущее / Б. Розовский // Юридичний вісник України. – 2014. – №27 (5–11 липня). – С. 12–13.
20. Стефанюк В. Судова влада як основна гарантія захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні / В. Стефанюк // Право України. – 2001. – №1. – С. 16.
21. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М., 1968. – Т. 1. – 470 с.
22. Судебная власть / Под ред. И. Л. Петрухина. – М., 2003. – 720 с.
23. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: [підручник] / В. М. Тертишник. – [4-те вид., доп. і переробл.]. – К., 2003. – 1120 с.
24. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – К. : А.С.К., 2002. – 1056 с.
25. Туманянц А. Р. Контрольні функції суду у сфері кримінального судочинства / А. Р. Туманянц. – Х. : Основа, 2000. – 108 с.
26. Уголовно-процесуальний кодекс України: науч.-практ. комент. / под общ. ред. В.Т. Маляренко, Ю.П. Аленина. – Х. : Одиссей, 2003. – 960 с.
27. Чепурнова Н. М. Судебный контроль в Российской Федерации: проблемы методологии теории и государственно-правовой практики / Н. М. Чепурнова. – Ростов н/Д, 1999. – 224 с.

УДК 340.135:34.047

О.І. Левченков

**ПРАВОВОРЧІСТЬ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ
Й ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті звернено увагу на обов'язкові вимоги щодо ефективної правотворчості в державах перехідного типу. Виявлено закономірності, етапи правотворчого процесу. Доведено, що модельне законотворче проектування повинно мати під собою фактичні соціальні відносини й адекватно закріплювати їх у праві. У першу чергу, йдеться про відносини щодо власності та влади. У державах перехідного типу це зробити дуже важко з багатьох причин: влас-

ність і влада знаходяться у незначній меншості суспільства, до того ж воля владних еліт не консолідована, що в кінцевому результаті негативно відбивається на якості, направленості дії законодавчих актів, можливості їх ефективної реалізації на практиці.

Ключові слова: *правотворчість, закон, власність, влада, держава перехідного типу, владна еліта, воля, реалізація права, економіка, політика.*

В статье обращено внимание на обязательные условия эффективности правотворчества в государствах переходного типа. Выявлено закономерности, этапы правотворческого процесса. Обосновано, что модельное законодательское проектирование должно иметь под собой фактические социальные отношения и адекватно закреплять их в праве. В первую очередь, речь идет об отношениях собственности и власти. В государствах переходного типа это сделать очень сложно по многим причинам: собственность и власть находятся в руках незначительного меньшинства общества, к тому же воля правящей элиты не консолидирована, что в конечном результате негативно сказывается на качестве, направленности действия законодательных актов, возможности их эффективной реализации на практике.

Ключевые слова: *правотворчество, закон, собственность, власть, государство переходного типа, правящая элита, воля, реализация права, экономика, политика.*

This article draws attention to the mandatory conditions of effective lawmaking in transitional governments. Patterns and steps of lawmaking process were identified. It has been proved that model legislation designing should be made on the actual social relations, which should be adequately secured in law. First of all, we are speaking about the relations of property and power. In transitional governments it is very difficult to perform for many reasons: property and power are concentrated in the hands of a small minority of society, moreover, wish of the ruling elite is not consolidated, what eventually will have a negative impact on quality and directed action of legislative acts, possibility of their effective practical implementation.

Key words: *lawmaking, law, property, authority, transitional government, ruling elite, wish, law realization, economy, politics.*

У цьому питанні, як це не дивно, правотворцеві, хоче він цього чи ні, доведеться повною мірою зважати на політичну економіку, соціологію, політологію, філософію та філософію права зокрема. На думку Г. Шершеневича, перед філософією права стоїть теоретичне та практичне завдання. Перше з них полягає в критичному дослідженні всіх головних понять, створених юридичною наукою (поняття права, його змісту й форм, правовідносин, злочину та покарання тощо). Практичне завдання філософії права – побудова ідеалу правового порядку. У цьому плані вона покликана узагальнювати теоретичні висновки галузевих юридичних

наук, бути сполучною ланкою й загальним началом правової політики в цілому [6, с. 11, 18].

Однак при цьому не слід забувати, що філософія та інші суспільні науки завжди мали й мають на сьогодні значною мірою ідеологічний характер, який часто перекручує реальний стан справ в інтересах економічно й політично панівної частини населення України або надто заподадливо реагує на зовнішні чинники (зовнішньоекономічний і зовнішньополітичний вектори). Звичайно ж, за логікою речей, й у процесі формування законодавчої бази держави відбуваються ті ж самі явища. Проте Л.С. Явич вважає, що коли “стоять завдання правового регулювання, то викривленню дійсних відносин у законі є чітка межа: не відобразивши в нормах права більш чи менш правильно існуючих відносин, не можна сподіватися на їх дієве та об’єктивно необхідне врегулювання” [7, с. 62].

У зв’язку з вищевикладеним виникає перше запитання: а чи можливе сьогодні в Україні таке ставлення до законотворчого процесу? Саме так, але за однієї умови – якщо у “зв’язці” право – політика домінує перше. Якщо домінує політика, то створюється “віртуальне” право й мертвонароджений закон¹ (моделі майбутніх правовідносин, які не можуть ефективно регулювати суспільні відносини).

На жаль, як справедливо зауважує у цьому зв’язку Б.Г. Розовський: “Право – явище політичне. Політика є неодмінною умовою формування будь-яких правових норм. Так само право – найбільш ефективний провідник вираженої в ньому політики. Аполітичних галузей права немає й не було. А політика – це гроші. У кого їх більше, пояснювати не варто” [5, с. 27].

Учений підкреслює, що в державах перехідного типу, по суті, жоден нормативний акт не приймається без “протиборства депутатських фракцій, гілок влади, потужного тиску галузевих і регіональних лобі”. Увесь цей процес супроводжується “словоблуддям” про “інтереси народу” з боку політиків, учених, діячів мистецтва й літератури. Особливістю “правотворчого” процесу в сучасній Україні є те, що поява нового законопроекту навіть не є компромісом між протидіючими угрупованнями. Рішення приймаються під відкритим тиском однієї політичної сили, що виражає інтереси певних економічних кланів [5, с. 24].

Виникає з цього приводу й друге запитання: чи можна правову дійсність істотно наблизити до соціально-економічної реальності, фактичних суспільних відносин і, регулюючи останні, урахувувати об’єктивні закономірності розвитку суспільства?

Відповідь – так, але якщо ми “знайдемо” в країні відповідального й “грамотного” законодавця, об’єднаного в співтовариство однодумців, дійсно занепокоєних долею своєї держави й народу, здатних брати до

¹ Але як звісно *mortuus exitus non est exitus*.

уваги не тільки свої бажання, але й можливості держави, працювати на перспективу, приймаючи при цьому правильні тактичні й стратегічні рішення в інтересах усього суспільства.

Л.С. Явич вважає, що, "використовуючи наукові висновки, законодавець у змозі справді, як дослідник природи, виключати зі своєї роботи суб'єктивізм і волюнтаризм, керуючись достовірним знанням про ті соціальні процеси, які підлягають правовому опосередкуванню" [7, с. 62]. Але й тут виникає низка серйозних запитань. Чи буде мати під рукою дослідник "достовірні знання про соціально-економічну реальність"? Чи захоче він ними скористатися? Чи дадуть йому це зробити? Чи не стане вкотре на шляху до досягнення "істини" політика й меркантильні інтереси олігархічних кланів? Крім усього цього, законодавець не повинен забувати про моральну складову процесу створення нормативно-правових актів: у якій частині населення переважно будуть права, а на які соціальні групи покладаються переважно обов'язки; тягар чергового підвищення цін на газ покладе на себе держава чи, як завжди, він ляже на плечі "пересічного громадянина України"? Тобто, формалізований теоретичний висновок, нехай і такий, що віддзеркалює якийсь бік об'єктивної реальності про досліджувані соціальні процеси, повинен бути завжди співвіднесений з етичними цінностями й політичними обставинами. Чим вищий науково-технічний потенціал державно-правового впливу на поведінку людей, на суспільні відносини, тим більше уваги слід приділяти розробленню етичних основ законодавства та правосуддя, – стверджував Л.С. Явич [5, с. 32]. І в цьому він абсолютно правий. За винятком одного – не повинні "конкретні політичні обставини" визначати присутність чи неприсутність моралі в праві, у діяльності держави, інакше ми знову "скотимося" до "політичної доцільності", до прихованого чи відкритого протистояння зі своїм народом.

Оскільки система права відображає об'єктивно існуючий світ, *остільки вона є об'єктивною категорією, яка не залежить від волі законодавця*. Але оскільки система права як продукт людської діяльності не може самостійно з'явитися на світ, остільки її необхідно створювати, *вона суб'єктивна*.

Законодавчий процес – це процес пізнавальний, а законодавець – не механічний регулятор у правовій формі того, що йому пропонує життя, але й творець цього життя. Воля законодавця не повинна утверджуватися замість закону: її роль у тому й полягає, щоб відкрити та сформулювати дійсний закон, бо законодавець не робить законів, не винаходить, а тільки формулює їх [4, с. 162]. Закони являють собою об'єктивні, загальні й необхідні, повторні й істотні, тобто такі, що визначають специфіку явища, зв'язки та відносини між характеристиками речей і процесів. Під об'єктивністю зв'язків розуміється їх незалежність від суб'єктів і невідчужуваність їхньому впливу.

Закони (система законів) мають внутрішню структуру, яку можна уявити у вигляді можливостей, що здійснюються, тобто у вигляді законо-

мірних тенденцій і сфери можливостей для підпорядкованих і протилежних тенденцій. Різні тенденції реалізуються з деякою ймовірністю [1, с. 71].

Сенс формулювання норми – це приведення її у відповідність до об'єктивної реальності, а не навпаки, не підлаштування навколишньої дійсності під норму права, не зміна її згідно з цілями та волею законодавця. Це можливо, але тільки до певної межі, а потім починається волюнтаризм і втрата правом своєї основної соціальної функції – регулювання суспільних відносин. Інтереси економічно й політично домінантної частини населення, яка перебуває при владі, наперед визначають цілі й засоби правового регулювання. У цьому зв'язку викликає сумнів твердження деяких учених, що правове регулювання можливе там, де існують різні засоби досягнення мети й різні варіанти поведінки. Отже, можливим є і вибір варіантів досягнення мети. Але мета й інтереси, проголошені домінантною соціальною групою, і засоби її досягнення будуть у відкритій або прихованій формі нав'язуватися всьому суспільству як єдино можливі, правильні, справедливі й домінантні тощо, і тільки вони знайдуть відбиття в праві (сuius est potentia, eius est actum¹).

Моделі правовідносин (прообраз майбутніх дійсних правовідносин) – це відкрита динамічна система, для якої характерними є зникнення одних цінностей та орієнтирів і виникнення нових, але ці процеси відбуваються не силою правотворчого суб'єкта (Верховна Рада цього досі не зрозуміла), а в міру зміни зв'язків і відносин об'єктивної реальності. Сама ця об'єктивна реальність виражає єдину суспільно-історичну природу будь-якого типу нормативності, є її джерелом у широкому розумінні. Що ж до нашого найвищого законодавчого органу та його правотворчої діяльності, то це тільки його ціннісне освоєння під певним кутом правового простору як складова процесу управління діяльністю людей у задоволенні потреби соціальних систем у саморегуляції.

Суб'єктивне цілісне усвідомлення об'єктивного буття – активний спосіб впливу на розвиток суспільних відносин. Усвідомлення об'єктивної реальності, її адекватне відображення та фіксація в правотворчих моделях сприяють підвищенню їхньої життєздатності, спроможності ефективно впливати на соціальні відносини, успішно їх регулювати. Штучно створені законодавцем ціннісні системи, зафіксовані в нормативно-правових актах, є ефективним засобом соціального управління та правового регулювання лише в тому випадку, коли при їх створенні не було порушено меж допустимої деформації суспільних відносин, які відображаються. І закон, який виходить із-під пера парламентаріїв і покликаний нести в собі й функцію прогнозування майбутніх правовідносин, через його відірваність від

¹ Форма – те, що накладає на річ певний спосіб буття, є принципом її впорядкованості, структурованості, якісної визначеності, довершеності, чия сила, того й дія (лат.).

об'єктивної реальності (з різних причин) перетворюється в їхню фантазію на правову тему, або – простіше – у правову фікцію (*fictio juris*¹).

Законодавець повинен у нормі відобразити *те, що є насправді* (ті процеси та явища економічного, соціального, політичного та морального характеру, які реально присутні в житті суспільства), *а не те, що він дуже хоче бачити, що йому видається*. Тільки за таких умов правотворча модель стає реально дієвою силою, здатною на активні перетворювальні соціальні дії. Така правова модель – неподільна єдність об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивне в моделі правовідносин – її органічне включення в суспільні відносини, соціальну взаємодію людей. Вона генетично породжена суспільними відносинами, соціальною діяльністю. *Це не "плід" суспільної свідомості в особі депутатського корпусу та групи вчених-юристів, а глибинна форма усталених соціальних зв'язків різних верств населення України, невід'ємний продукт їхньої предметно-практичної діяльності*. Водночас вона (правотворча модель суспільних відносин) є і суб'єктивною, оскільки в ній зроблено спробу відображення об'єктивної реальності під певним кутом, бажання досягти конкретного результату, закріпити відносини влади та власності, вигідні насамперед економічно та політично домінуючій частині населення, нав'язати суспільству своє бачення проблеми, видати свої власні інтереси за інтереси всього народу тощо. Тобто *сui bono, сui prodest?*². Суб'єктивність правової моделі полягає також у тому, що об'єктивне буття "освоюється" соціальною та індивідуальною психологією людей, включається у свідомість та психологію соціальних груп, індивідів, перетворюючись у світ реальних суспільних відносин. Таким чином, об'єктивна зумовленість правових моделей підкріплюється суб'єктивною цілеспрямованою діяльністю щодо їх створення в процесі регулювання суспільних відносин відповідно до своїх інтересів і потреб. Однак жодне з таких проявів "суб'єктивності" не є продуктом автономної свідомості, відключеної від предметно-практичної діяльності індивідів. Це й створює синтез об'єктивного та суб'єктивного в правовій моделі. Єдність об'єктивного та суб'єктивного в моделях правового регулювання суспільних відносин не можна розуміти як тотожність. Процес усвідомлення об'єктивного буття не породжує "правових картинок", які б фотографічно (один в один) відповідали реально існуючим процесам і явищам. Гранично об'єктивна правова (законодавча) модель – це результат урахування *всіх* суспільних зв'язків, що функціонують; урахування й узгодження інтересів *усіх* верств населення країни, урахування *всіх* матеріальних і духовних можливостей суспільства.

¹ юридична фікція (лат.).

² у чий інтересах, кому вигідно? (лат.).

Виходячи з цього, можна припустити, що творча роль права неможлива поза об'єктивно існуючими потребами соціуму. Але об'єктивна потреба, як і соціальне буття, не існує поза соціальною діяльністю людей, вона виростає з неї. Об'єктивно наявні передумови, що передують виданню правового нормативного акта, – це реальні суспільні зв'язки й відносини. Уявляється, що творча роль закону полягає не у створенні нових суспільних відносин, а в умінні побачити на підставі науково точного відображення об'єктивної реальності суспільні відносини, які вже зародилися, визначити тенденції їх розвитку, надати юридичної форми й забезпечити перебіг цього процесу специфічними юридичними засобами. По суті, у цьому випадку йдеться про “правильну” науково обґрунтовану *правову політику*, покликану створювати умови для ефективної правотворчої (законотворчої) діяльності, брати участь у визначенні її стратегічних цілей і вирішенні тактичних завдань.

Історичний досвід (далекий і близький) показує, що не можна довільно “вибирати” право для країни за “кольором, смаком чи запахом”. Не можна “вводити” те право, яке комусь із можновладців “сподобалось”. Хоча, якщо дуже комусь потрібно, його справді можна “впровадити” силовим порядком, але тільки на короткий час у вигляді “потьомкінських сіл”.

У країні буде жити й працювати тільки те право, яке *може там бути* залежно від різних можливостей держави. Усе інше відноситься до “бажань”, “фантазій” тощо.

При створенні моделі правового регулювання певного законопроекту законодавцеві й особам, які здійснюють правозастосовчу діяльність, рекомендується не вдаватися:

- до створення законів, у яких об'єктивна реальність відображена у викривленому вигляді, частково, вибірково-кон'юнктурно, що неминуче веде до відриву правової форми від змісту й породження “мертвих” нормативно-правових актів, які або взагалі не регулюють суспільні відносини, або регулюють їх украй неефективно. Будь-яка влада безсила змусити працювати такі закони, незважаючи на весь свій уявний авторитет і наявні можливості. Спроби прискорити реформування суспільства за допомогою таких законів, звичай, закінчувалися цілковитим крахом;

- неправових практик (тіньова нормотворчість в економіці, політиці й інших сферах життєдіяльності людини). Дуже важливо, щоб “неправові” практики, які існують паралельно з державним правовим регулюванням суспільних відносин (“тіньове” регулювання), не підміняли й не заступали собою “офіційне” правове регулювання та вплив на суспільне життя за масштабами й силою [2, с. 5–23]. Будь-який соціальний інтерес передбачає певний примусовий захист – безпосередньо соціальну санкцію. Причому реакція на порушення буде “прямо пропорційною”, а в умовах зубожіння й моральної деградації населення може значно пере-

вишити заподіяну шкоду. Безпосередня соціальна санкція тим суворіша, чим більш значущий інтерес вона захищає. Тут криється ще одна небезпека об'єктивного характеру соціального регулювання: безпосередня соціальна санкція (крик душі народу, зі знаком плюс чи мінус), не будучи опосередкована законодавством, може і, як показала практика, дійсно активно проявляється в "неформальному" (неправовому) примусовому реагуванні на порушення прав і свобод людини. Ситуація загострюється ще й тим, що чинне законодавство та офіційна мораль у цих умовах сприймаються не тільки як неефективні, але і як несправедливі [3, с. 8]. Звідси випливає один із висновків: якщо мета правового регулювання несправедлива, то сутність, функції держави й права, методи керівництва суспільством несправедливі теж, а це вже не тільки правовий "вирок" владі, але й моральна оцінка її діяльності;

- формування основних принципів сучасного права шляхом поєднання "старих" принципів, характерних для радянського права, з "новими", які відбивають сутність і спрямованість функціонування західного права. Таке шгучно створене утворення може існувати тільки формально й буде недовговічним, пріоритет прав і свобод особи над інтересами держави, зв'язаність держави правом, справедливість, рівність усіх громадян перед законом тощо (основні принципи сучасного західного права) в праві держави перехідного типу можуть бути в найкращому випадку лише задекларовані;

- переоцінки можливостей суб'єктів правозастосовчої діяльності в надії на те, що вони можуть виправити прорахунки, допущені законодавцем при створенні законопроекту;

- видання законів і указів популістського характеру (для зняття соціальної напруженості в певних сферах суспільних відносин);

- одночасної переоцінки можливостей і законодавця, і осіб, які здійснюють правозастосовчу діяльність, впливати на процес правового регулювання суспільних відносин, якщо за вихідну величину всіх юридичних конструкцій і процесів береться "віртуальна реальність", тобто соціально-економічні, політичні й етичні відносини в суспільстві, що не існують, а здаються (належні).

Використана література:

1. Гєрц Г. Диалектика развития науки / Г. Гєрц // Диалектика. Познание. Наука / [редкол.: В.А. Лекторский и др.] - М. : Наука, 1988. - 285 с.
2. Заславская Т. И. Социальные механизмы трансформации неправовых практик / Т. И. Заславская, М. А. Шабанова // Общественные науки и современность. - 2001. - № 5. - С. 5-23.

3. Кудрявцев В. Н. Право: развитие общего понятия / В. Н. Кудрявцев, А. М. Васильев // Советское государство и право. – 1985. – № 7. – С. 3–13.
4. Маркс К. Проект закона о разводе // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 1. – М.: Изд-во полит. лит., 1955. – С. 161–164.
5. Розовский Б. Г. Всенародная собственность природных ресурсов : [монография] / Розовский Б. Г. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э.А. Дидоренко, 2012. – 159 с.
6. Шершеневич Г. Ф. История философии права / Шершеневич Г. Ф. – СПб. : Бр. Башмаковы, 1907. – 593 с.
7. Явич Л. С. Общая теория права / Явич Л. С. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 287 с.

УДК 340.12

О.М. Литвинюк | **НАУКОВИЙ ПОДВИГ ГУґО ГРОЦІЯ (ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ЕТЮД У КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ ТОНАЛЬНОСТІ)**

Зроблено спробу дослідження спадщини геніального голландського правознавця XVII століття Г. Гроція як втілення раціоналізму в правову думку, що є визначальною якістю європейської культури Нового часу. Доводиться можливість інтерпретації його філософсько-правового вчення як однієї з перших ознак “другого осьвого часу” – історичного періоду останніх приблизно 300 років, коли смисловою домінантою культурного розвитку людства стає право в його гуманістичному змістовному наповненні. Тому вчення Г. Гроція розглядається як одне з найвидатніших явищ культури, поряд з аналогічними, зокрема у сфері музики. Пропонуються висновки-уроки з розглянутого матеріалу, що дозволяє в темпоральному плані говорити про “правову хронологію”, а також про можливі перспективи розвитку загальної теми з точки зору проблем сучасності.

Ключові слова: *Гуго Гроцій, філософія права, раціоналізм, природне право, “другий осьвий час”, культура, права людини, кожна людина.*

Предпринята попытка исследования наследия гениального голландского правоведа XVII века Г. Гроция как воплощение рационализма в правовую мысль, что является определяющим качеством европейской культуры Нового времени. Доказывается возможность интерпретации его философско-правового учения как одного из первых признаков “второго осевого времени” – исторического периода последних приблизительно 300 лет, когда смысловой доминантой культурного развития человечества становится право в его гуманистическом содержательном наполнении. Поэтому учение Г. Гроция рассматривается как одно из наиболее выдающихся явлений культуры, наряду с аналогичными, в частности в сфере музыки. Предлагаются выводы-уроки из рассмотренного материала, что позволяет в темпоральном плане говорить о “правовой хронологии”, а также о возможных перспективах развития общей темы с точки зрения проблем современности.